

The Political Dilemmas of Military Regimes

Christopher Clapham και George Philip (επιμ.), Croom Helm, Λονδίνο 1985, σ. 282

Το ότι τα περισσότερα εθνικά κράτη στον πλανήτη μας κυβερνώνται σήμερα από δικτατορικά καθεστώτα στρατιωτικής, μονοκομματικής ή άλλης μορφής αποτελεί, υποθέτω, κοινό μυστικό. Όπως είναι επίσης γνωστό ότι ορισμένες χώρες της περιφέρειας και ημiperφέρειας χαρακτηρίζονται από μία ενδημική αστάθεια πολιτικού καθεστώτος. Πραγματικά, σε αρκετές περιπτώσεις, η εναλλαγή δικτατορικών και κοινοβουλευτικών ή ημικοινοβουλευτικών μορφών διακυβέρνησης είναι τόσο συχνή ώστε ν' αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό γνώρισμα της πολιτικής οργάνωσης των χωρών αυτών. Απ' αυτή την άποψη, το «πραξικόπημα της ημέρας», που συνήθως φιλοξενείται στα «φύλα» των εφημερίδων, μπορεί μιν ν' αποτελεί υπερβολή, αντανακλά όμως τον εθισμό της κοινής γνώμης απέναντι σε μία δυσάρεστη πραγματικότητα. (Σύμφωνα μ' ένα δημοσίευμα του *Economist*, στις 8.6.85, 53 κράτη ταξινομούνται σήμερα, απλοποιημένα κάπως, ως δημοκρατίες, 27 ως ενμέρει δημοκρατίες και 83 ως μη δημοκρατίες). Για πολλές χώρες η παραμονή στη σκοτεινή σήραγγα της στρατιωτικής δικτατορίας είναι μακρόχρονη και βασανιστική. Το αμυδρό φως της εξόδου ούτε καν διαφαίνεται. Κι ασφαλώς δεν αληθεύει ότι οι δικτατορίες «έχουν εισοδο αλλά δεν έχουν έξοδο». Όπως όλες οι ρητορικές γενικεύσεις, έτσι κι αυτή, στηρίζεται περισσότερο στη σχηματοποίηση και την επιθυμία παρά στην πραγματικότητα. Απόδειξη το βιβλίο που επιμε-

λούνται οι ακαδημαϊκοί Christopher Clapham και George Philip, στο οποίο εξετάζονται ακριβώς τα πολιτικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα στρατιωτικά καθεστώτα ως προς το κυβερνάν και οι δυνατές μορφές μετάβασης στα καθεστώτα διαδοχής τους, που επηρεάζονται βαθύτατα από μια σειρά περιοριστικών παραγόντων εγγενών σε κάθε στρατιωτικό καθεστώς.

Στο βιβλίο συμβάλλουν με δοκίμιά τους μελετητές απ' όλο τον κόσμο. Υπάρχουν άρθρα για την Ελλάδα, την Τουρκία, την Αφρική, την Ινδονησία, τη Νότια Αμερική, την Αργεντινή, την Κεντρική Αμερική, το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, το Σουδάν και την Αιθιοπία (με ανεξήγητη πάντως την απουσία της Ισπανίας και της Πορτογαλίας), δίνοντας έτσι ένα ευρύτατο φάσμα περιπτώσεων στρατιωτικών καθεστώτων και των συναφών πολιτικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν. Οι μεθοδολογικές αρχές της προσέγγισης που υιοθετούν και εφαρμόζουν οι διάφοροι μελετητές παρατίθενται από τους Clapham και Philip στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου. Πρόκειται για μια διαυγή και συγκροτημένη παράθεση της μεθοδολογίας που προτείνεται για την εξέταση των «πολιτικών διλημάτων», που αναπόφευκτα συναντούν στην πορεία τους τα στρατιωτικά καθεστώτα. Πράγματι, ένα από τα εμφανή πλεονεκτήματά του βιβλίου είναι ότι οι συγγραφείς των επιμέρους άρθρων χρησιμοποιούν λίγο πολύ τις *ενοιολογικές οδηγίες* του εισαγωγικού

κεφαλαίου, σε βαθμό μάλιστα τέτοιο ώστε να προσδίδεται επαρκής συνοχή στα επιχειρήματα και να αναδύεται συγκεκριμένη άποψη για τα προβλήματα.

Θα ήταν αδύνατο φυσικά να καταπιαστεί κανείς μ' όλες τις περιπτώσεις, στις διάφορες ηπειρούς, τις οποίες διαπραγματεύονται συνοπτικά οι συγγραφείς. Γι' αυτό θα περιοριστώ στη μεθοδολογική προσέγγιση του βιβλίου και την περίπτωση της Ελλάδας που εξετάζει ο Θάνος Βερέμης.

A. Η μεθοδολογία

Η μεθοδολογική προσέγγιση φαίνεται να υπαγορεύεται από την ανάγκη ταξινόμησης των στρατιωτικών καθεστώτων και προβλεψιμότητας των πιθανών καθεστωτικών μορφών διαδοχής τους που καθορίζονται βέβαια, σ' έναν ορισμένο βαθμό, από την ίδια τη φύση του κάθε συγκεκριμένου στρατιωτικού καθεστώτος. Παρά τις μεγάλες διαφορές τους, τα στρατιωτικά καθεστώτα, υποστηρίζεται σχετικά, έχουν ένα κοινό πολιτικό πρόβλημα: το συνδυασμό της ανάγκης να διατηρήσουν τα συμφέροντά τους, που πηγάζουν από τη θέση τους στον κρατικό μηχανισμό, με τα εγγενή όριά τους για πολιτική οργάνωση.

Ωστόσο η συγκριτική πολιτική ανάλυση των στρατιωτικών καθεστώτων και των καθεστωτικών μορφών διαδοχής τους δεν έχει σαν βάση το κοινό «δίλημμα» μεταξύ *θεσμοποίησης* και *αποστρατιωτικοποίησης* που αντιμετωπίζουν τα καθεστώτα αυτά, αλλά το γεγονός ότι οι πολιτικές τους επιλογές υποκεινται αναπόφευκτα στους περιορισμούς που περιγράφουν οι δομές και αξίες που τα χαρακτηρίζουν.

Κατά συνέπεια η προβληματική αυτή επεξεργάζεται ορισμένες μεταβλητές τις οποίες και ταξινομεί σε τρεις ευρύτερες ομάδες:

A. Κύριες πολιτικοστρατιωτικές μεταβλητές

1. Ενότητα της στρατιωτικής ιεραρχικής δομής.
2. Διαφοροποίηση του στρατιωτικού μηχανισμού από την κοινωνία των πολιτών.
3. Επίπεδο απειλής, προερχόμενο από την κοινωνία των πολιτών, όπως την αντιλαμβάνονται οι στρατιωτικοί.

4. Επίπεδο αυτόνομης πολιτικής οργάνωσης.

B. Τύποι στρατιωτικού καθεστώτος

1. Καθεστώτα veto.
2. Καθεστώτα κατευνασμού.
3. Φατριαστικά καθεστώτα.
4. Ριζοσπαστικά - μεταρρυθμιστικά καθεστώτα.

Γ. Εκβάσεις στρατιωτικών καθεστώτων

1. Επάνοδος στο παλαιό πολιτικό καθεστώς.
2. Ανανέωση πολιτικού καθεστώτος.
3. Αυταρχικό σύστημα πολιτικής πελατείας.
4. Φατριαστικό σύστημα πολιτικής πελατείας.
5. Αδιέξοδο.

Με βάση τις μεταβλητές της Β' ομάδας που αφορούν τους τύπους στρατιωτικού καθεστώτος και που ακολουθούν το εννοιολογικό πλαίσιο του κλασικού έργου του S. Huntington, ¹ οι συσχετισμοί με τις μεταβλητές της Α' και της Γ' ομάδας μπορούν να προσδιορίσουν κατά προσέγγιση τις πιθανές μορφές των καθεστώτων διαδοχής.

Επομένως, από πρώτη άποψη, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η χρήση των μεταβλητών και οι συσχετισμοί τους συνδυάζουν *δομικά* και *συγκροτικά* στοιχεία ανάλυσης παρέχοντας μ' αυτόν τον τρόπο κάποιο *δείκτη προβλεψιμότητας* των επιλογών «εξόδου» που έχουν στη διάθεσή τους τα στρατιωτικά καθεστώτα, με άλλα λόγια την ομαλή ή απότομη μέτεξέλιξή τους. Όμως τα δομικά χαρακτηριστικά των καθεστώτων αυτών, που μόνο αυτά στην ουσία προσφέρονται για συγκριτική μελέτη, αναφέρονται απλά στην εσωτερική οργάνωση του στρατού και το σύστημα αξιών που προκύπτει απ' αυτή, καθώς επίσης και στη θέση του στρατιωτικού μηχανισμού στο σύστημα της κρατικής γραφειοκρατίας.

Με άλλα λόγια, αγνοείται πλήρως το ιστορικοπολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί ο στρατός, ως πολιτική δύναμη. Η μετατροπή δε των χαρακτηριστικών αυτών σε μεταβλητές και οι δυνατοί συνδυασμοί

¹ Βλ. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University, 1968.

τους δεν οδηγούν παρά στην κατάρτιση ενός καταλόγου παραγόντων που με τη σειρά τους εκλαμβάνονται ως γενεσιουργοί λόγοι των πολιτικών αλλαγών.

Μ' αυτόν τον τρόπο παραγνωρίζονται τελείως τα θεωρητικά εκείνα μέσα που θα μας επέτρεπαν να ξεχωρίσουμε τους κύριους από τους δευτερευόντες παράγοντες που επιδρούν και διαμορφώνουν ιστορικά τις εκβάσεις σημαντικών πολιτικοκοινωνικών συγκρούσεων σε συγκεκριμένες κοινωνίες.

Πρόκειται για μια αδυναμία εγγενή σ' όλες τις αναλύσεις που χρησιμοποιούν μοντέλα μεταβλητών και συσχετισμούς.

Β. Η ελληνική περίπτωση

Την ελληνική περίπτωση διαπραγματεύεται ο Θάνος Βερέμης, που στο συνοπτικό, αναγκαστικά, δοκίμιο του μελετά τα αίτια του στρατιωτικού πραξικοπήματος του 1967 και το στρατιωτικό καθεστώς (1967-74), προτάσσοντας μια σύντομη αναδρομή στον πολιτικό ρόλο του στρατού στο μεσοπόλεμο και στη μεταπολεμική περίοδο. Δείγματα γραφής του συγγραφέα για τον πολιτικό ρόλο του στρατού στην Ελλάδα υπάρχουν άφθονα.² Πρόκειται για μελέτες που διαπραγματεύονται διεξοδικά τις μεταβολές στο σώμα των Ελλήνων αξιωματικών και τον πολύπλοκο ιστό των πολιτικοστρατιωτικών σχέσεων, ιδιαίτερα στην περίοδο του μεσοπολέμου, και διακρίνονται για την αυστηρή τους κρίση που βασίζεται στην αξιοποίηση ενός πλούσιου ιστορικού υλικού.

Η σημαντικότερη διαφορά που διακρίνει το δοκίμιο αυτό από τις προηγούμενες μελέτες του συγγραφέα είναι η εμφανής διάθεση να συμπεριληφθούν και να συνεκτιμηθούν σοβαρά στην ανάλυση δομικές τάσεις του ελληνικού πολιτικού συστήματος και θεσμικές πολιτικές συγκρούσεις ως παράγοντες που

υπεισέρχονται σε μια δεδομένη πολιτική συγκυρία. Για παράδειγμα, πέρα από τα «επαγγελματικά παράπονα» και τις συντεχνιακές διεκδικήσεις, ιδεολογία κ.λπ. του σώματος των Ελλήνων αξιωματικών στην προδικτατορική περίοδο, παράγοντας στον οποίο ο Βερέμης απέδιδε άλλοτε μάλλον υπερβολική βαρύτητα, στους παράγοντες - αιτίες του στρατιωτικού πραξικοπήματος του 1967 συγκαταλέγονται τώρα η σύγκρουση Θρόνου - πρωθυπουργού και η θεσμική θέση κυριαρχίας του στρατού στον κρατικό μηχανισμό. Ακριβώς αυτή η θέση κινδύνευε από μια νέα εκλογική νίκη, με αυξημένη μάλιστα πλειοψηφία καθ' όλες τις ενδείξεις, της Ένωσης Κέντρου του Γ. Παπανδρέου στις εκλογές που είχαν προκηρυχθεί για τον Μάιο του 1967.

Αξίζει επίσης να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή σε δύο άλλες σημαντικές θέσεις του συγγραφέα. Πρώτο, για το εύθραστο της επαγγελματικής «εικόνας» που είχε σχηματίσει για τον εαυτό του και πρόβαλε το σώμα των αξιωματικών και την απουσία ισχυρής επαγγελματικής - συντεχνιακής ταυτότητας. Για την «εικόνα» αυτή και το «επίπλεγμα» των αξιωματικών του στρατού ως πηγής και γενεσιουργός λόγους επέμβασης στην πολιτική, έχει χυθεί άσκοπα πολλή μελάνη.³ Δεύτερο, η αποφυγή του μύθου περί εκσυγχρονιστικής ιδεολογίας από την οποία δήθεν διπνέονταν οι συνταγματάρχες, ή περί της καταλληλότητάς τους ως φορέων εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας «εκ των άνω». Τα δύο αυτά σημεία παραπέμπουν βέβαια σε προσεγγίσεις στο πρόβλημα του «ρόλου του στρατού στις υπό ανάπτυξη χώρες», που εξακολουθούν μεν να είναι ευρύτερα αποδεκτές, τουλάχιστον στον ακαδημαϊκό χώρο, δεν παύουν όμως να συναντούν και σοβαρές αντιρρήσεις. Η συγκροτημένη κριτική των προσεγγίσεων αυτών από μια ευρύτερη ιστορική και κοινωνικοπολιτική σκοπιά, έχει ήδη ανοίξει νέους δρόμους έρευνας

2. Βλ. κυρίως Th. Veremis, *The Greek Army in Politics 1922-1935*, Ph. Dissertation, Trinity College. Οξφόρδη 1974, «The officer Corps in Greece: 1912-36» στο *Byzantine and Modern Greek Studies*, Λονδίνο, τ. 2, 1976, *Επιμνήσεις του Στρατού στην ελληνική πολιτική*, Εξάντας, Αθήνα 1977, «Some Observations on the Greek Military in the Inter-war period: 1918-1935» στο *Armed Forces and Society*, Μάιος 1978.

3. Βλ. π.χ. G. Kourvertaris, «The Greek Officer Corps: its Professionalism and Political Intervention» στο βιβλίο των M. Janowitz και V. Doorn *On Military Intervention*, The Hague, 1971. Βλ. επίσης το άρθρο του «Professional Self-image and Political Perspectives in the Greek Military» στο *American Sociological Review*, τχ. 36, 1971 κ.λπ.

και μελέτης του προβλήματος.⁴ Δεν μπορώ να επεκταθώ περισσότερο στο θέμα αυτό. Απλώς το επισημαίνω.

Τελικά πρόκειται για ένα πάρα πολύ χρήσιμο βιβλίο που έχει το πλεονέκτημα, ας το επαναλάβω, να μην πνίγεται στην περιπτώσιολογία —κίνδυνος υπαρκτός, τον οποίο

πολλές παρόμοιες εκδόσεις δεν καταφέρνουν να αποφύγουν—, αλλά αντίθετα να δίνει μια συνεκτική και συγκεκριμένη άποψη για τα προβλήματα που θίγει. Θα πρόσθετα μάλιστα ότι θα μπορούσε να ενδιαφέρει κι ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό σε όλες τις χώρες που έχουν περάσει από τη σκοτεινή σήραγγα της στρατιωτικής δικτατορίας και σ' εκείνες όπου το φως της εξόδου, παρά τις θυσίες, αρχει ακόμα να φανεί.

4. Βλ. N. Mouzelis, *Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and Late Industrialisation in the Balkans and Latin America*, Macmillan (υπό έκδοση 1986).

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΠΕΤΑΝΓΙΑΝΝΗΣ